

Használóképzés – tükörben*

Bevezetés

Az 1997 végén közzétett CXL. törvényhez csatlakozó 1/2000. (I. 14.) és az azt módosító 12/2002. NKÖM számú rendelet előírja, hogy a könyvtárosoknak – a pedagógusokhoz hasonlóan – hétévenként kötelezően részt kell venniük valamely képzési–továbbképzési formában, ezáltal biztosítva szakmai fejlődésüket. Ehhez a központi költségvetés anyagilag hozzájárul, a munkahely biztosítja a tanulás körülményeit, a munkavállaló pedig a szándékát és érdeklődését. A könyvtárosképző és egyéb, oktatással is foglalkozó intézmények, így a Berzsényi Dániel Főiskola Könyvtár- és Információtudományi Tanszéke is több olyan tanfolyamot és képzési programot állított össze az elmúlt két év során, amelyek eleget tesznek az akkreditációs követelményeknek.

Jelen dolgozat célja, hogy bemutassa a könyvtáros társadalomnak, ezen belül a Felkészítés a használóképzésre című tanfolyam résztvevőinek, hogy milyen következtetések levonását tették lehetővé azzal, hogy a tanszékünkre eljuttatták az akkreditált tanfolyamot kiértékelő, valamint a saját tanfolyami résztvevőik által kitöltött kérdőíveket.

A MEH IKB pályázata

2001 szeptemberében a Miniszterelnöki Hivatal Informatikai Kormánybiztosága (MEH IKB) – a Széchenyi-terv keretén belül – meghirdette az SZT-IS-2 számú pályázatot közkönyvtárak részére. A pályázat lehetővé tette, hogy a könyvtárak – méretüktől függően – 6–10 db korszerű számítógépet, valamint egyéves ingyenes internethasználatot nyerjenek. A nyerteseknek ennek fejében vállalniuk kellett, hogy gépenként 10 (tehát 60–100) olvasót „kiképeznek” az információszerezésre, az internet használatára, terjesztve ezzel az információs kultúrát. Ahhoz, hogy a könyvtárosok erre képesek legyenek, az IKB saját szempontrendszer alapján kiválasztott öt tanfolyamot a NKÖM Akkreditációs Bizottsága által akkreditált kurzusok közül. Ha a nyertes könyvtár munkatársa ezek közül bármelyikre jelentkezett, térítették a képzés költségét. A tanfolyami résztvevőket küldő könyvtárak nem a tanfolyam szervezőjével, hanem csak az IKB-val voltak szerződéses kapcsolatban, a képzési szerződést az IKB és a képző intézmény kötötte.

* A cikk alapjául szolgáló előadás a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban hangzott el 2002. november 14-én.

A könyvtárosokat felkészítő tanfolyamok

A „Felkészítés a használóképzésre” című tanfolyamunk egyike volt a kiválasztott öt tanfolyamnak. A megvalósult és a meghirdetett tanfolyam némileg eltért egymástól. Ennek oka az volt, hogy igyekeztünk a lehető legjobban alkalmazkodni a résztvevők igényeihez. A tervek és a tények közötti eltérést és annak hatásait szerencsére nemcsak az oktató érzései alapján tekinthetjük át, hanem a résztvevők véleményét is megismerhettük a tanfolyam végén kiadott és mindenki által kitöltött kérdőív alapján. Ez a visszacsatolási pont felbecsülhetetlen segítséget nyújt majd a további tanfolyamok tervezéséhez.

Tematika

- 1) Az eredetileg tervezett tanfolyam kis mértékben tartalmazott a számítógépes és internetes ismeretekkel és készségekkel kapcsolatos tanfolyam szervezésére és megvalósítására vonatkozó részleteket. A pályázat keretében azonban mindenképpen az *internetes információkeresés* oktatására kellett felkészülniük a résztvevőknek. Ezért utólag igyekeztünk beépíteni a tematikába és magába a tananyagba az információs technológiával kapcsolatos képzésre vonatkozó elemeket. A tanfolyam kezdésekor minden csoportnak hangsúlyoztuk ugyan, hogy ez alapvetően *nem internetes ismereteket*, hanem *módszertani alapokat nyújtó tanfolyam*, a résztvevők csaknem 40%-a több informatikai jellegű információra számított.
- 2) Az akkreditált tematikához képest változást jelentett az is, hogy a képzés során nyomatékosabb szerepet kaptak a *felnőttképzés alapjai és a tananyag-összeállítás részletei*, és megjelent a *szellemi szabadság* fogalma is, ha nem is külön tanegységként. Ez a változás jó visszhangot kapott: a résztvevők 85%-a a tananyag elrendezésével kapcsolatos tanegységet tartotta a leghasznosabbnak.
- 3) A tanfolyamok során a továbbiakban is *folyamatosan*, bár kisebb mértékben *módosult* a tematika *a csoportok speciális igényeinek megfelelően*. Ez a résztvevők közül senkit sem zavart, sőt egyharmaduk szerint kifejezetten jó volt, hogy a képzés figyelembe vette kéréseiket.

Feltételek (terem, technika, személyzet)

Bár a kezdeti megfontolások során jónak ítéltük a teremhelyzetünket, az internettel kapcsolatos képzési módszer bemutatásához megbízható számítógépekre és hálózatra lett volna szükségünk. Ezzel jelenleg a tanszéknek csak egy terme rendelkezik, így a résztvevők csaknem fele rossznak ítélte a technikai hátterünket, a terem pedig felszerelésével együtt 60%-uk közepesnek. Kellemes változatosság volt a Könyvtári Intézet korszerűen felszerelt számítógépes oktatóterme, amely a negyedik csoport rendelkezésére állt. A felmérés eredményei itt jobbak: a 14 fő közül 6 a nagyon jót jelölte.

A továbbképző tanfolyam résztvevői

Tanfolyamunk 46 résztvevője az ország teljes területéről érkezett (Kőszegtől Tiszaújvárosig), és főleg városi könyvtárakból jöttek, bár akadt megyei és községi könyvtár is. Egyik résztvevőnk felsőoktatási könyvtárból jött tanulni. Hat fő ki-

vételével valamennyien könyvtáros végzettségűek voltak, és négy kivétellel könyvtárban is dolgoztak. Ez utóbbi kivételek egyesített művelődési intézményeket, illetve alapítványi könyvtárat képviseltek.

A könyvtárosok végzettségük szerint reprezentálták csaknem valamennyi magyar könyvtárosképző intézményt: voltak bajai, egri, szegedi, debreceni, sombathelyi, budapesti diplomával rendelkezők. Életkor tekintetében szintén széles volt skála: a frissen végzettől a nyugdíj előtt állóig terjedt. A nemek aránya tükrözte a könyvtáros szakmát: a 46 résztvevő között csupán 8 férfit regisztráltunk, tehát 83% volt a nő.

Motiváció

A felnőttoktatás egyik alaptétele, hogy a felnőtteknek azt kell tanítanunk, amit ők tanulni akarnak. Mint már említettem, ez a tétel volt az egyik, ha nem alapvető oka annak is, hogy a képzés tematikáját folyamatosan változtattuk, a résztvevők igényeihez igazítottuk.

Hallgatóink – nagyrészt saját tanulási tapasztalataik, valamint a tájékoztató és módszertani munkában szerzett gyakorlatuk (és remélhetőleg a kurzuson szerzett ismeretek) alapján – helyesen fogalmazták meg, hogy az általuk szervezendő tanfolyamon akkor fognak majd örömmel dolgozni a résztvevők, ha őket érdeklő és később közvetlenül hasznosítható ismereteket kapnak, és ehhez még sikerélmény is társul, ami bátorítja a további kísérletezgetést. Hogy ebből mit tudtak megvalósítani, az általuk tartott 20 órás kurzusok kérdőíveire adott válaszokból erre is választ kapunk.

A tananyag tartalma

A tanfolyam mind a négy csoportban azonos tartalmú tematikájának megfelelő tanegységeket az 1. táblázat tartalmazza.

1. táblázat

A Felkészítés... tanfolyam tanegységei és a róluk kialakult vélemény
(válaszok a résztvevők százalékában)

Megnevezés	Leginkább hasznos	Legkevésbé hasznos	Fclesleges	Fő munkamódszer
Tananyagelemzés, -elrendezés	78	0	0	gyakorlat
Felnőttképzés	15	0	0	előadás
Használóképzés feltételrendszere	13	0	0	gyakorlat
Prezentáció módszerei	13	2	0	előadás
Internethasználói ötletek	11	11	2	gyakorlat
Használók igényei	11	0	0	szeminárium
Használóképzés fogalma	9	2	0	előadás
PR	7	20	0	előadás
Információszerzés eszközei	7	2	2	szeminárium
Minőségbiztosítás	4	4	0	szeminárium
Információk, dokumentumok	0	13	7	szeminárium

A résztvevők véleményét vizsgálva látható, hogy a tananyagelrendezéssel kapcsolatos ismeretek aratták a legnagyobb sikert, hiszen erre alapozva váltak képessé arra, hogy majd elkészítsék a saját képzésük tematikáját. Sajnálatos viszont a minőségbiztosítási ismeretek alacsony rangsorolása. Valószínűleg akkor válhat majd sikeressé ez a tanegység, ha megváltozik a minőségbiztosítást régóta övező misztikus köd, és a napi munkában résztvevő könyvtárosok is megismerik a munkavégzést eredményesebbé tevő minőségbiztosítási eszközöket és alkalmazásukat.

A válaszadók által hiányolt témaköröket elemezve kitetszik, mekkora gondot okozott, hogy a tanfolyam tartalmát nem dolgoztuk át eléggé már akkor, amikor kiderült, hogy a képzésen résztvevők várhatóan az internethasználatot fokozottan fogják igényelni. Hiányérzetüket ugyanis az okozta, hogy kevesellték az internet- és számítógép-használatot (35%), valamint több gyakorlati segítséget szerettek volna a napi tanfolyam-szervezési problémák megoldásával kapcsolatban (15%).

Ismeretátadási módszerek

A képzés során a tanítás-tanulás módszerei közül az alapmódszert választottam, amely a tanári magyarázatot, a csoportban történő munkáltatást és az egyéni feladatmegoldást tartalmazza.

Az *előadások tartalmát* minden esetben *megbeszéltük*, ki-ki a saját tapasztalataival egészítette ki az elhangzottakat. A szeminárium jellegű foglalkozásokon az *oktatónak a moderátor szerepe* jutott: olyan sokfelől és olyannyira különböző előismeretekkel és tapasztalatokkal jöttek a résztvevők, hogy törvényszerűen különbözőféleképpen fogadták be és értelmezték a tananyagot.

A gyakorlati feladatokat 3-4 fős csoportokban végezték, ami ismét megbeszélésekre adott lehetőséget. Kiemelésre érdemesnek tartom azt a foglalkozást, amelynek során minden egyes csoport *háromszintű ötletbörzével* és *affinitás diagrammal* határozta meg a közösen kialakítandó tematika témaköreit.

Az 1. táblázat utolsó oszlopa az adott téma megismertetésére alkalmazott fő munkamódszert tartalmazza. Ehhez azonban minden esetben beszélgetés és tapasztalatcsere járult a hallottak elmélyítése és a vélemények ütköztetése végett. Felmértük azt is, hogy milyen módon szerettek tanulni, és milyen módon akarják tanítani a használókat tanfolyamunk résztvevői. Egyértelműnek látszik a párhuzam. Szöveges kiegészítésekkel megerősítve úgy vélték hallgatóink, hogy a (rövid) előadás és sok gyakorlás kombinációjához szívesen társítják a jelenlegi kurzus során jól bevált beszélgetést, tapasztalatcserét, mint tanulási és később, mint tanítási módszert.

Értékelés

A tanfolyam tanúsítvány kiadásával zárult, így a résztvevők teljesítményét minősíteni kellett. Az értékelés két részből állt: a tanfolyam közbeni házi feladatból, valamint a tanfolyam végén tartott illusztrált előadásból (prezentációból) és annak írásos anyagából.

A *házi feladatok* egyéni munkán alapultak: a két foglalkozás közötti időszakban (2 vagy 3 hét) önálló munkával a saját körülményekre kellett illeszteni a tanultakat. Az oktatónak mint külső szemlélőnek különösen érdekes tapasztalat volt, ahogyan a résztvevők elkészítették intézményükre a képzés feltételrendszerének kialakítását megelőző SWOT-elemzést. Ezekből egyértelműnek tűnik, hogy a magyar közkönyvtárak nagy része – országrésztől függetlenül – ugyanazon problé-

mákkal küszködik (helyhiány, technikai gondok), és ugyanolyan pozitívumokra támaszkodik (jól képzett munkaerő, pályázati lehetőségek).

Egyik tanegységünk a *prezentációs technikákkal* foglalkozott. Az itt tanultak alapján szabadon választott témából kellett prezentációt (illusztrált előadást) tartani. A témák széles skálán mozogtak: volt tanfolyamrészlet és volt egy, az önkormányzatnak címzett és a tanfolyam hasznosságát bizonyító meggyőző prezentáció is. A használt eszközkészlet szintén a résztvevők ötletgazdagságáról tett tanúbizonyságot, kezdve a csomagolópapír használatával, befejezve a PowerPointtal készített animált számítógépes bemutatóval.

A használóképzési tanfolyamok tapasztalatai

A mi felkészítő tanfolyamunk zárásakor minden résztvevőnek adtunk egy kérdőívet azzal a kéréssel, hogy a tanfolyamain résztvevőkkel töltesse ki, majd juttassa vissza a tanszékünkre. Az így nyert adatokkal kettős célunk volt: egyrészt tájékozódni kívántunk a tanfolyamok hatékonyságával kapcsolatban, másrészt pedig egy információszerzéssel kapcsolatos képzéssel foglalkozó kutatást akartunk segíteni. November elejéig bezárólag 269 kérdőív érkezett vissza összesen 6 városból (83%) és a fővárosból (17%). Bízunk benne, hogy további küldeményeket tudunk majd feldolgozni az elkövetkező hónapokban.

A tanfolyamok résztvevőinek jellemzői

A tanfolyamszervezőkké lett hallgatóink többsége megkísérelt valamely szempont alapján homogén tanulócsoportokat kialakítani: *a közös érdeklődés, hasonló időszerkezet* vagy éppen az *előismeretek azonos színvonalának* figyelembe vételével. Az előzetes felmérések szerint senki nem várta, hogy problémája lenne a pályázat által előírt létszám toborzásával: éppen hogy túljelentkezésre számítottak. A valóság teljes egészében igazolta ezeket a várakozásokat: sokszor még el is kellett utasítani jelentkezőket, illetve valamilyen módon szűrni kellett őket. (Például volt, ahol a felsőoktatási intézménybe járókat tanácsolták el helyhiány miatt, mondván, hogy ők az anyaintézményükben előbb-utóbb megszerzik majd ezt a készséget.) A nagy érdeklődésnek két alapvető oka van: az alacsony tanfolyami díj (20 óra 1000 Ft) és az ingyenes internethasználat. A tanfolyamokat főleg nők látogatták, arányuk 75% volt.

Életkorát tekintve a legtöbb résztvevő a 25 és 55 év közötti korosztályokból került ki, akiknek még nem volt természetes, hogy az iskolában megtanulják a számítógép nyelvét. A 65 éven felüliek között szép számmal akadtak a 70. évüket betöltött nők és férfiak, sőt a FSZEK tanulói között egy 92 éves hölgy is volt. Az ő számukra a tanfolyam a közösségi lét egy formája volt, s frissen megszerzett tudásukat a későbbiek során önkéntes segítőként is kamatoztatják: segítik a számítógép használatában járatlanabb fiatalokat. Ekképpen ők egyfajta segítséget is jelentenek a mindig túlterhelt tájékoztató könyvtárosok számára.

Iskolai végzettségre nézve a résztvevők fele (50,4%) középfelsőfokú végzettségű, ebbe a gimnázium, a szakközépiskola, illetve a technikum egyaránt beletartozik. Feltűnő viszont, hogy 37,3%-uknak felsőfokú végzettsége van (főiskola 26,6, egyetem 10,7%). Őket részletesebben megvizsgálva kiderül, hogy egyharmaduk

pedagógus. Ez a tény már azt sejteti, hogy igazuk lesz a Felkészítés... tanfolyam résztvevőinek, akik tervezett célcsoportjaik között kiemelt helyen szerepeltették a pedagógusokat.

A résztvevők nyelvtudása híven tükrözi a magyar népeiségre jellemző nyelvtudási szintet: 31% egyáltalán nem tud semmilyen idegen nyelven még olvasni sem, 21% angolul, 28% németül legalább olvas. A maradék 20%-on osztozik az orosz, francia és olasz nyelv, illetve néhány fő a román, finn és szerb nyelvet is megjelölte. A nyelvekkel kapcsolatos életkori vizsgálat azt mutatja, hogy a fiatalabb korosztály (40 év alatt) az angol nyelvet helyezi előtérbe, míg az idősebbek a németet jelölték meg. Mindenképpen figyelemre méltó, hogy a résztvevők közel egyharmada képes arra, hogy idegen nyelvű forrásokat is tanulmányozzon.

Érdekes megfigyelni, hogy a könyvtárak rendszeresen és ritkán látogatók aránya hasonló (42, ill. 38%); tehát nemcsak azok mentek el a tanfolyamra, akik rendszeresen megfordulnak a könyvtárban.

A könyvtárba járók célját tekintve a kölcsönzés áll az első helyen (144 jelölés), ezt követi a hírlapolvasás (88), majd a valamiféle információ megszerzése (65). Elég jelentős a kutatás aránya is (59).

A kutatást, munkát és információszerezést összességében 180 alkalommal (a válaszadók 67%-a) jelölték be, ami arra enged következtetni, hogy szükség van az információra, ennek megszerzési helyeként pedig változatlanul a könyvtár vezet.

Ha arra vagyunk kíváncsiak, miért nem járnak gyakrabban könyvtárba, kiderül: a zömének (39%) nincs ideje. 29%-uk azonban mindig talál valakit, akit elküldhet a számára szükséges anyagért.

A *tanfolyamra való beiratkozás okát*, tehát a tanulás motivációját firtató kérdésre adott válaszok elemzése elgondolkodtató.

Elsősorban az érdeklődést jelölték a válaszadók, ami természetesen egy internetes tanfolyam záró kérdőívére adott válasznál. Jelentős számban szerepeltek azok, akiknek a munkájukhoz van szükségük géphasználatra (69), közöttük a könyvtárosok, a nyugdíjasok, a vállalkozók és az egyéb kategóriába tartozók száma jelentősebb. A tisztviselők viszont csak érdeklődésből jelentkeztek, ami azt is jelentheti, hogy az ő munkahelyük megszervezi a számítógépes képzésüket. 39 fő úgy érezte, hogy nem maradhat le a gyereke, unokája mögött, aki már készszen szinten használja a számítógépet.

A könyvtárak által szervezett tanfolyamok alapvető célja az volt, hogy résztvevők egyrészt megbarátkozzanak a számítógéppel és annak lehetőségeivel, másrészt pedig a segítségnyújtás abban, hogy kihasználhassák az internet által nyújtott lehetőségeket. A felmérés eddigi eredményeinek tanúsága szerint ez a cél teljesülni látszik.

A tanfolyamra jelentkezés idején ugyanis a résztvevők egy része (41%) tisztában volt ugyan a számítógéppel kapcsolatos alapokkal, de 33%-uk félt tőle, és 16% volt azoknak az aránya, akik szinte bátorították magukat, hogy nem kell félni. A tanfolyam végére csupán 2% számára maradt idegen az új technológia, és a résztvevők csaknem háromnegyede (72%) a továbblépést fontolgatja, tehát sikerült bennük felkelteni a tudás iránti vágyat.

A felmérés adatai azt a feltételezésünket támogatják, hogy a tanfolyamok alkalmasak voltak arra, hogy segítségükkel a résztvevők megismerjék a számítógépes munka és az internet alapjait, az általa nyújtott lehetőségeket, valamint azokat

az információfajtákat, amelyek a hálózatok segítségével könnyebben és gyorsan elérhetők.

Egy kérdés maradt nyitva: hol fogják a résztvevők használni a későbbiekben a tanultakat, mivel 131 fő, tehát az eddigi válaszadók mintegy fele nem rendelkezik hozzáférési lehetőséggel (gép és/vagy hálózat). A válaszok közül a legtöbb jelölést a könyvtár kapta (174), tehát vélhetőleg senki nem fog amiatt lemaradni a számára szükséges információról, hogy nincs számítógépe.

Záró gondolat

Az SZT-IS-2 számú pályázat elérni látszik a célját: a pályázati feltételek teljesítése lehetővé teszi, hogy 2003 tavaszáig a társadalom egy jelentős része, a könyvtárakba beiratkozottak, megismerkedjenek a számítógépekkel és az információkeresés alapjaival. A tanfolyamok segítségével jelentősen megnő az információs írástudással rendelkezők száma, ezáltal csökken a technikával szembeni félelem. A népesség e része rádöbben, hogy az információs igény önállóan is kielégíthető, és ezzel élni is fog. A könyvtárak szerepe ugyanis – a pesszimista jóslatok ellenére – nem csökken az elektronikus információs közegben sem, csupán az igénybevétel módja változik.

A könyvtárak az általuk szervezett tanfolyamokkal hozzájárulnak ahhoz, hogy folyamatosan csökkenjen azok száma, akik tanácstalanul szemlélik a számítógépet, és nem tudnak élni az általa nyújtott lehetőségekkel. Ezáltal megvalósítják azt a célt, hogy – sokat idézett kínai közmondással élve – *ne halat adjunk, hanem halászni tanítsunk*.

Egy év múlva ismét találkozunk e tanfolyamsorozat résztvevőivel, és akkor kiderül, hogyan tudták az elméleti tudásukat átültetni a gyakorlatba: mekkora lépést tettünk az információs társadalom irányába.

Frank Róza

Leletek a könyvtári állományban II.

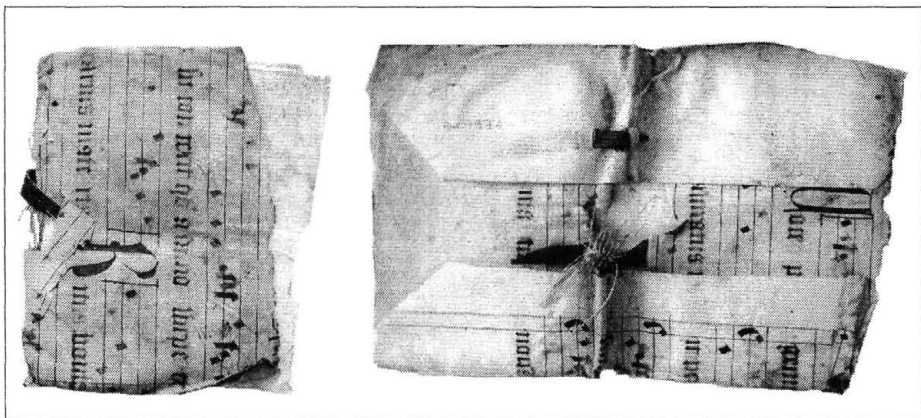
A fragmentumok elhelyezésének etikai kérdése; védelem, megőrzés, tárolás

Régi könyvekből előkerülő leletek megőrzése a könyvtáros és a restaurátor, állományvédelemmel foglalkozó szakember közös feladata, egymás munkáját, véleményét és tanácsait nem nélkülözhetik.

Az elhelyezés módját ugyan néha tőlük független, adott helyzetek befolyásolhatják, de akkor is törekedniük kell az optimális tárolási körülmények megteremtésére, biztosítására.

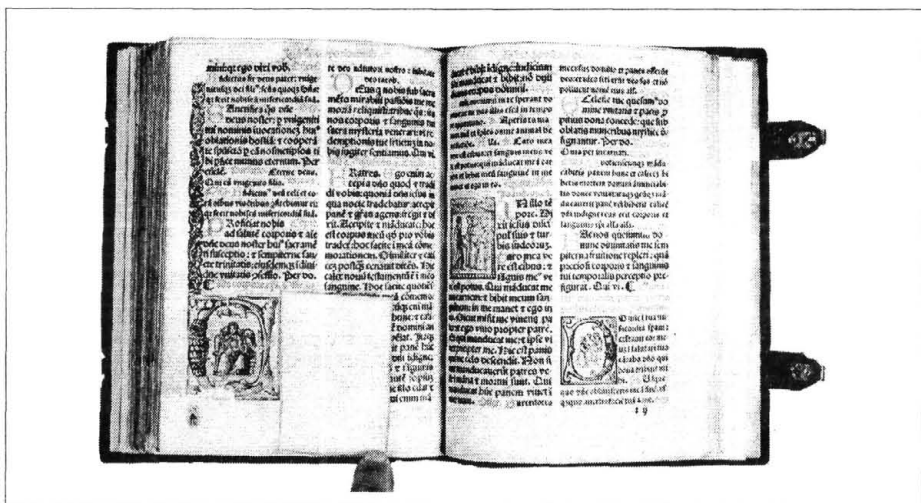
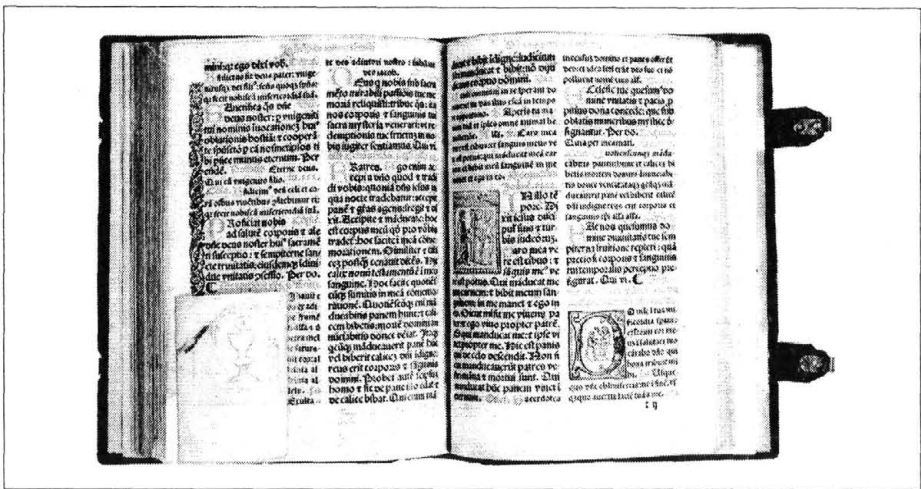
A kötetekből előkerült kéziratos papír és pergamen kötéstechikai elemek, segédanyagok (Lásd 3K, 2002. 10. sz., 39–44. p.) elhelyezése, védelme számos etikai kérdést vet föl. Visszakerüljenek-e restauráláskor az eredeti helyükre, betöltve továbbra is funkcionális szerepüket, és hogyan gondoskodjunk tárolásukról? Amennyiben nem kerülnek vissza, úgy megváltozik a kötés készítőtechnikájának a hitelessége. Annak ellenére, hogy helyreállításkor a könyvet 'megfosztják' az eredeti segédanyagaitól, az általánosan elterjedt gyakorlat mégis az, hogy a restaurátor ezeket az anyagokat újjal pótolja. Nemcsak azért, mert a régi anyag fizikailag–kémiaileg sérült, elöregedett, hanem azért is, mert ezek a fellelt töredékek sokszor fontos írástörténeti adatokat tartalmaznak, hiszen azok a restaurálható kötetekkel egykorúak lehetnek, vagy korábbi időkből származnak.

A kötéstáblának vagy kötésborítás céljára felhasznált kéziratok, kódexlapok nem kerülnek vissza az eredeti helyükre, a könyvtest általában új pergamenkötést kap. Ily módon alkalom nyílik arra, hogy ismertté, olvashatóvá váljék a meglepetést okozó hátoldal, miközben megcsodálhatjuk az előkerült aranyozott, festett iniciálékat, kalligrafált betűket, hangjegyeket is. A rossz állapot, sérülés miatt leemelt pergamen vagy ritkábban papírkézirat javítás és pótlás után külön dossziéba vagy közös dobozba kerül a helyreállított kötettel, de azon belül elkülönítve.

A régi erős javítások, pótlások megmaradnak a helyükön, kivéve azt az esetet, amikor valószínűleg nem szándékosan, hanem a tartósság miatt túl sokat lefednek az információból. Előfordul, főként egyházi könyvek esetében, hogy javítópapírral tudatosan letakarják módosítás céljából a régebbi liturgia szövegét, és az új szertartás menetének megfelelő, változtatott szöveggel, ábrával látják el. Etikus megoldás mindkettőt megtartani, mégpedig úgy, hogy a régi javítást a restaurátor felemeli, és mozgathatóvá, hajtogathatóvá teszi egy japánpapír-szalag segítségével.

Szigorúan megőrzendő leletnek számítanak a tükör (a kötéstáblák belső oldalára kiragasztott előzők) alól előkerült fatáblára írott betűk, szövegek, esetleg rajz- és festménytöredékek is, amelyeket a szakember semmiképpen nem takar le, nem „tüntet el” ismét. Amennyiben funkcionálisan igényli a könyv az előzők kiragasztását a táblára (márpedig a vetemedés ellensúlyozása miatt általában igen), akkor a lelet olvashatósága érdekében a restaurátornak azon a helyen egy megfelelő méretű ablakot kell kivágnia az új papíryanagból készült tükörből. Fontos kérdés

az is, hogy mily módon őrizhetők meg a szintén fatáblán található eltérő típusra utaló megmunkálások, átkötések, kötéstechnikára utaló nyomok. Fotózás és dokumentálás után, a már említett vetemedés miatt a szakember általában újra letakarja őket előzőekkel.

Néhány műhelyben szigorúan követik az etikus magatartást, a töredékek kétoldali fotózás után visszakerülnek az eredeti helyükre. Ennek a megoldásnak az a hátránya, hogy amíg restaurálandó kötetek léteznek, addig megvan az esély, még ha csekély is, más kötetből előkerülő, további hiányzó, összetartozó részek megtalálására és a rekonstrukciós megoldásra.

Meghatározó a tárolási módszer kiválasztása szempontjából, hogy a megtalált töredékek összetartoznak-e. A kéziratos leletek, töredékek előkerülésekor mindenképpen együttműködésre van szükség a restaurátor és a könyvtáros, kutató, történész között. Eredményes kutatómunka derítette ki például, hogy a 324-es

jelzetszámú XV. századi latin kódexből XIII–XIV. századból való értékes leletek kerültek elő, összesen 20 darab kézirat osztrák töredék. A szöveg megfejlesztését elősegítette, hogy a tartalom már ismert volt korabeli másolatokból. A fragmentumok összeillesztése, figyelembe véve a hiányzó sorokat, az eredetinek megfelelően történt. Mivel eddig még nem volt példa ilyen nagyszámú kézirat osztrák töredékekből összeállított levelek restaurálására, rekonstrukciójára, számtalan szempontot figyelembe véve, körültekintően kellett eljárni a módszer megválasztásánál. Olyan anyagot és megoldást kellett találni, amely biztosítja a fokozatos átmenetet a régi pergamen és az új pótlás között úgy, hogy közben a lap tartóssága ne csökkenjen. Az új pergamennel történő javítás nem volt alkalmazható, túl sok volt az eltérő minőségű, különböző mértékben hullámosodott, meggyengült töredék. Lehetőség nyílt a kézirat osztrák levelek rekonstrukciójára, mivel az Országos Széchényi Könyvtárban évek óta eredményesen alkalmazzuk a sérült pergamenlevelek javítására, hiányok pótlására használt úgynevezett pergamenöntési eljárást. A rendkívül jelentős, külföldi szakemberek érdeklődésére is számot tartó módszer kidolgozásának előzménye a következő volt:

A budapesti Egyetemi Könyvtár páncélszekrényeiben hosszú éveken át őriztek 35 darab, különböző mértékben sérült kódexet, köztük 12 korvina kötetet. Ezeket a XIV–XV. századi pergamen- és papírkéziratokat Buda elfoglalása után vitték magukkal a törökök Konstantinápolyba. A kedvezőtlen körülmények között tárolt kódexek átmedvesedtek, penészgombák, baktériumok, rovarkárttevők támadták meg őket. A köteteket II. Abdul Hamid szultán 1877-ben adta vissza a magyar ifjúságnak, de még visszatérésük előtt „gyorsjavításon” estek át, a valószínűleg megrongálódott eredeti kötések végleg elvesztek.

Az Egyetemi Könyvtárban a kódexek állapota feltehetően tovább romlott, a pusztulás nyomai mutatkoztak, és félték, hogy ez a nemzeti kincs hamarosan megsemmisül. Az 1980-as évek elején a Művelődési Minisztérium úgy döntött, hogy a kódexek restaurálása az Országos Széchényi Könyvtár Restauráló Laboratóriumának lesz a feladata.

A hasonló esetekben alkalmazott módszerekről külföldön lefolytatott konzultációk után kiderült, hogy ezt a rendkívüli feladatot a magyar szakembereknek kell megoldaniuk új módszert kialakítva a szerzett tapasztalatok alapján. Az OSZK Restauráló Laboratóriuma több évre szóló alapos felkészülési programot dolgozott ki, amely az etikai elveken, a kódex anyagainak és károsodásainak vizsgálatán, elemzésén keresztül egészen az alkalmazható restaurálási eljárásokig és azok eredményességének vizsgálatáig terjedt ki. Egy-egy speciális kérdésben összehívott szakértői bizottság döntött, amely restaurátorokból, könyvtárosokból, paleográfusokból, művészettörténészekből, vegyészekből és mikrobiológusokból állt.

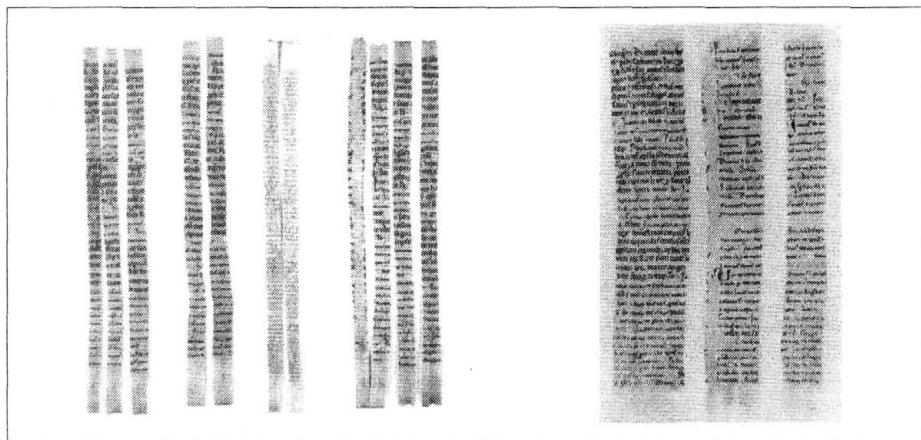
A merev, hullámos pergamenlevelek lágyítására és simítására a párasító kamra bizonyult megfelelőnek. A legnehezebb feladat a penészgombák és baktériumok lebontó tevékenysége következtében meggyengült, hiányos pergamenlevelek megerősítése és kiegészítése volt. Hosszas kísérletezés eredményeként, a Bőripari Kutatóintézet munkatársaival együttműködve 1984-ben Beöthyné Kozocsa Ildikó, a vári Restauráló Műhely osztályvezetője ki-

váló szakértelmével és felelősségteljes irányításával, szaktanácsadásával és állandó ellenőrzése mellett négy restaurátor szakember, Ballagó Lászlóné, Kálmán Péterné, Ádám Ágnes és Szlabey Györgyi (az Egyetemi Könyvtár restaurátora) kialakította a pergamenöntés módszerét, amely megoldotta a legreménytelenebb állapotú kódexek, kéziratok helyreállítását is. A restaurált kódexek állapotának rendszeres vizsgálata, ellenőrzésének pozitív eredménye is alátámasztja a módszer sikerességét, tartósságát. A kidolgozás közben kialakult tapasztalatok alapján folyamatosan történtek (történnek) módosítások az eljárásban, a javítóanyag összetételében, amely alkalmazkodik az anyag minőségéhez. A másik technikai módosítás célja pedig az volt, hogy minél kevesebb nedvesség érje a pergament, ezért a pépanyag nem azonnal, közvetlenül kerül a hiányra, a javítandó részekre, hanem leszívátva a nedvességet, már csak nyirkosan, vagy pedig előre kiöntve muszlin selyemre, szárazon felhasználva. A kifejlesztett eljárást a restaurátorok munkájuk során továbbra is használják, nem nélkülözve az óvatosságot és felelősségérzetet, kiszélesítve az alkalmazási kört, pl. pergamen oklevelek helyreállítására, töredékek összeillesztésére. (A restaurálási eljárásról részletes leírást ad: Beöthy-Kozocsa Ildikó–Dr. Sipos-Richter Teréz–Szlabey Györgyi: *Parchment Codex Restauration Using Parchment and Cellulose Fibre Pulp*. RESTAURATOR, Munksgaard – Copenhagen, Vol. II. 1990.)

Ez a módszer távlatokat nyitott meg a restaurálás területén. Eredményes rekonstrukciós megoldásokat is lehetővé tett, bővítve egyúttal a tárolási lehetőségeket is. A korvinák restaurálására kikísérletezett módszert lehet alkalmazni a rekonstrukciónál, amelynek lényege, hogy a hiányzó részek pótlása desztillált víz, etil- és izo-propil-alkohol keverékében oldott pergamen- és cellulózzrostokból (japánpapír, szulfít vagy szulfát fenyőcellulóz), valamint pergamenenyvből álló péppel történik. A pép elkészítésére eltérő fajtájú, hosszúságú és színű cellulózzrostokat lehet felhasználni különböző arányban, attól függően, hogy az eredeti, hiányos pergamen mennyire tömör vagy áttetsző. A pergamenpép összetétele és a kézi öntés biztosítja azt, hogy a pótlás az eredeti anyag mozgását követi, nem keletkeznek nagyobb feszültségek a pergamencsíkok között. Sikeres öntés és szárítás esetén megközelítően rugalmas, egyenletes vastagságú, és tartós lapok keletkeznek.

Természetesen a már fentebb említett latin kódexből előkerült töredékek színe és a vastagsága sem volt egységes, hiszen azok a kötetben különböző helyen helyezkedtek el, 5 darab szélesebb szalag a kódex gerincét borította, 15 darab keskenyebb pedig az ívek éléinek megerősítésére szolgált. Funkciójuknak megfelelően különböző mechanikai terhelésnek voltak kitéve, és a ragasztóanyag is eltérő mértékben érte őket, ráadásul élesre vágott éllel rendelkeztek. A pergamenpéppel történő javítás, kiegészítés során nem feltétlenül a rekonstrukció volt a cél. Természetesen az olvashatóság megőrzése vált elsődlegessé, az írás minimális lefedése az összeillesztett szalagok stabilitásának megtartásával. A feladat megoldása során az is hebizonyosodott, hogy ez a módszer nagyobb méretű hiányok pótlására is alkalmas. Alkalmazásakor a megfelelő gyakorlati tapasztalat mindig párosuljon a műtárgy iránt érzett tisztelettel, felelősséggel és nem utolsósorban maximális óvatossággal. A levelek tartósságát még növelte a helyenkénti

kasírozás vakbélhártyával és a finom pergamenenyvvvel leheletnyi vékonyan törtenő permetezés. Három levél, kettő breviáriumtöredék és egy Mária imádság részleteit tartalmazó levél rekonstrukciója vált lehetővé ezzel a restaurálási módszerrel. (Szelestei N. László: *Magyarországi krónika- és breviáriumtöredékek az Országos Széchényi Könyvtár Cod. Lat. 324. jelzetű kódexének gerincéről. Magyar Könyvszemle, 105. évfolyam, 1989. 2. sz.*)

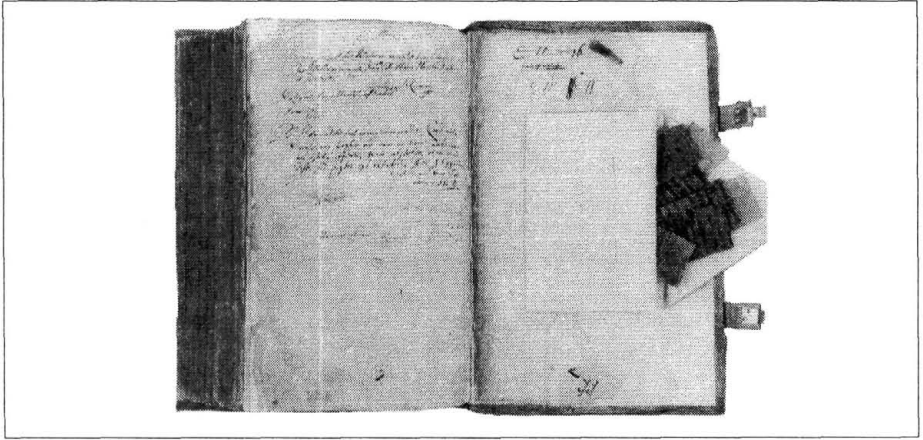

A három rekonstruált levél, amelyek önálló lapként immáron könnyebben kuthathatóak, tárolás céljából félbőrből készült tékába kerültek. Egyéb rekonstrukciós esetben egyébként a tulajdonos tár kívánságára, igényének megfelelően a helyreállított levelek belefűzhetőek a könyvtestbe is. Az előkerült fragmentumok tehát ismét információt átadó dokumentumokká váltak. A kutatók és a restaurátor közös munkája eredményeként a restaurált kódextöredékek ismét visszanyerték frástörténeti értéküket, ugyanakkor megőrizték kötéstechnika-történeti jelentőségüket is. Összeilleszhető darabok felfedezésére általában csak sérült, rossz állapotú kötetek restaurálásakor van némi esély, amikor feltétlenül szükség van a könyv szétbontására. Amennyiben egy nagyobb méretű, hiányos fragmentum kerül elő, be lehet építeni egy nagyobb méretű új pergamenlevélbe.

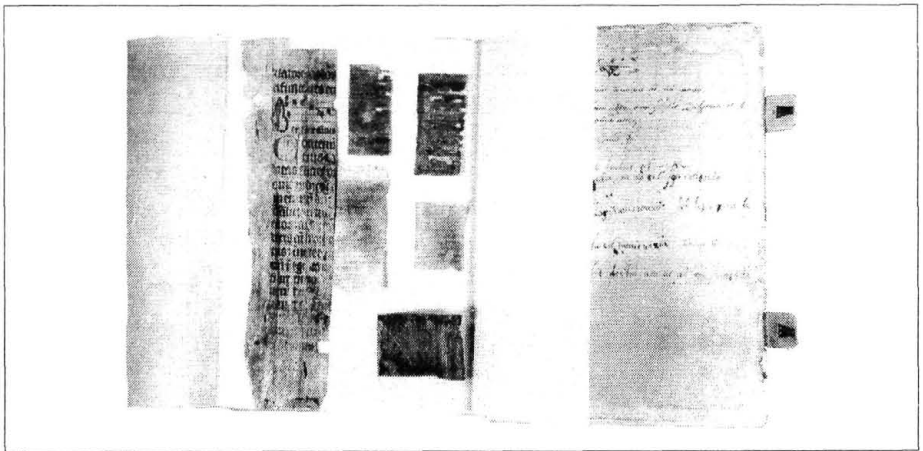
A komolyabb védelmi feladatok közé tartozik a „mélyebb” beavatkozást igénylő restaurálás. A szakember többféle lehetőség közül választhatja ki gyakorlata és tapasztalata alapján a műtárgy számára a legmegfelelőbbet. A pergamen anyaghoz hasonlóan a papírtöredékek nagyobb hiányainak kiegészítésére, összeillő darabok egyben tartására hatékony és tartós módszer a kézi vagy gépi papírontás, amely cellulózrostok és víz keverékével történik. Türelmes, kitartó munkát igényel a gyakrabban alkalmazott, japánpapírral történő kézi pótlás, amelynek lényegé, hogy az eredeti szélekre, csak 1-2 mm-es takarásban, természetes alapú ragasztó segítségével rögzítjük rá a megfelelően kiválasztott rostosítható javító-pótló, ún. japánpapírt.

Fontos kérdés tehát a restaurált leletek biztonságos tárolása, megóvása. A feladat megoldását befolyásolja a tulajdonos kívánsága, de fontos, hogy a megbízó tár mindenképpen a restaurátor javaslatát és az adott raktári körülményeket figyelembe véve döntsön az elhelyezésről. Amennyiben a fragmentum csekély számú,

és elfér a 'saját' kötetben, célszerű a hátsó kötéstábla elé savmentes papírból készült borítékot beépíteni és abban elhelyezni. Hátránya viszont az, hogy a kutató kiemeli azt, és emiatt elveszhetnek.

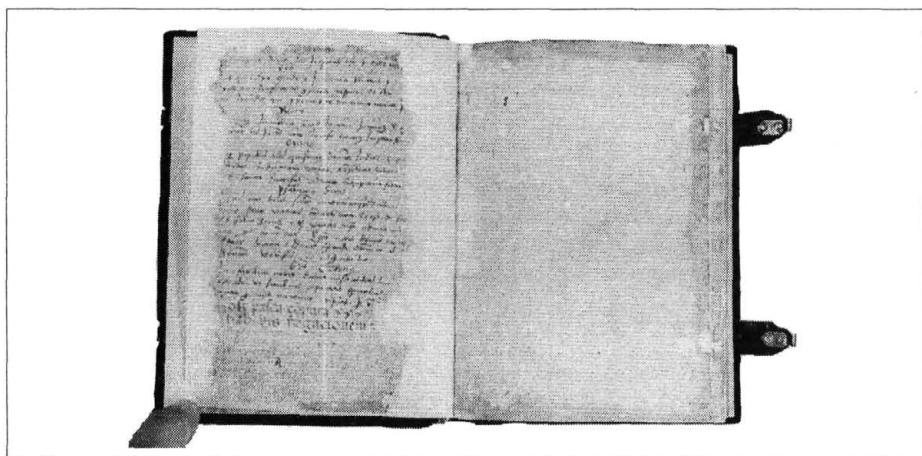

A másik lehetőség a fragmentumok kötetbe történő beragasztása japán- vagy merített papír használatával, búza- vagy rizskeményítő segítségével. Így azok felhajthatók, és mindkét oldalukról olvashatóvá válnak. Újabb hozzátartozó darabok előkerülésekor pedig könnyen kiemelhetők onnan.

A lepraktikusabb megoldás a széles betáblázó szalagok (ha nem kéri a külön tárolását), röplapok, a tükör alól vagy a papírtábla szétbontása során előkerült leletek kézi javítással vagy papírontással levelekké történő kiegészítése. Ezt követően befűzve kerülnek vissza a könyvtestbe.

A kéziratok kötésborítók restaurálás utáni elhelyezése a töredékekhez hasonló tárolási problémákat vet fel. A kettő között azonban általában méretbeli különbség is van. A borítók semmiképpen nem férnének el a könyvtestben, azonkívül előfordulhat, hogy azok kétoldalas pergamen kéziratok, szövegükben majdnem hiányta-

lan levelek. Hasonlóképpen előnyös a rekeszes dobozban történő megőrzés vagy „doboz a dobozban”; a lelet (amelybe beletartoznak pl. a vissza nem kerülő, nagyon sérült oromszegő és egyéb újra fel nem használt maradványok) ugyan ki van emelve az eredeti helyéről, de mégis együtt marad a kötettel.

A más helyszínen tartott darabok megvédhetők, tárolhatók szintén dobozban, savmentes palliumban, borítékban és tékában. Némely esetben előfordulhat, hogy a tulajdonos tár nem tart igényt az apró, számára értéktelennek tartott töredékekre. Ezeket is érdemes megtartani, mert poliészter fóliában rögzítve, dosszióban tárolva kiválóan felhasználhatók az állományvédelmi oktatásban és a restaurátorképzésben.

A kezelő könyvtárosok a leleteket általában új jelzetszámmal látják el, jelzik a forrásanyag számát, pontosan dokumentálják a töredékek mennyiségét, az előkerülés és a megőrzés helyét. A restaurátorokkal együtt végzett lelkiismeretes munkájuk a biztosítéka az előkerült „régiségek” fennmaradásának.

Ádám Ágnes